Komenského program křesťanské filosofie

Někdy v letech 1644–1645 začal Komenský pracovat na obrovském díle o všeobecné nápravě věcí lidských, které si rozvrhl na sedm dílů. Díla toho nedokončil. Tiskem vyšly jenom dvě knihy a ostatní byly považovány za ztracené. Teprve v roce 1935 profesor Dimitrij Čyževský objevil zbývající rukopisy. Mezi nimi také šestý díl, nesoucí název PANORTHOSIA, která nyní vyšla v nakladatelství ORBIS pod jménem *Všenáprava* za 133,- Kčs brož.

V jedenácté kapitole tohoto spisu píše Komenský „o filosofii nové všeobecné, uvaděčce lidské mysli k stavu dokonalému“; jsou to vynikající myšlenky, z nichž některé tu uvedu.

Jde o filosofii křesťanskou, říká přímo Komenský, jde o moudrost mojžíšovskou, šalomounskou, křesťanskou. Taková filosofie už nebude služkou theologie, nýbrž její rodnou sestrou. Bude to tedy skutečná filosofie svatých. Není sofistikou ani scholastickým disputováním; základem nové filosofie jest přirozenost věcí, zkoumaná 1) smysly, 2) rozumem, 3) za přispění zjevení; to jsou tři knihy Boží, které jsou stěžejními základy filosofie: naše mysl, všechno stvoření a Bůh ve svém slově, popudech a soudech. Na tyto tři knihy musíme rozšířit slova Ježíšova, určená Židům: Zkoumejte Písma. Proto přírodozkum, text Písma a soustava vrozených pravd jsou abecedy, otvírající nám smysl Boží moudrosti. Nejlepší způsob filosofování je v pozorování jsoucna; chyba je, znáti jsoucno jen z komentáře. Autoritářství je pošetilé; vedení neodmítáme, diktátora ne-připouštíme. Praporcem univerzální moudrosti je zásada: sám o sobě všechno zkoumat, cizímu vypravování nic nevěřit, pokud dostatečně neobstojí ve zkoušce ohněm a nebude nalezeno neklamným. Veškeré knihy lidské mají jen výpomocný úkol. Vlastní pak poslání filosofie je praktické: filosofie má přinášet léky proti bludům a přeludem i prostředky proti všem chorobám státu a církve. Všude tam, kde jsou rozpory, má filosofie nalézat, zajistit a na světlo postavit pravé ideje všech věcí, a tak, když ukáže správné měřítko a správnou cestu, všechny rozpory smířit. Ode dneška ať každý si je vědom toho, že ví tolik, kolik může ukázat; a sice ukázat tak, aby hned za ukázáním šlo vědění, za věděním skutek. Vědění, které navede ke skutkům, nechť zhyne! volá Komenský. Filosofie má tak uvádět všechny mysli k světlu, aby všichni dovedli být moudří bez knih, aby tak nakonec nebyl rozpor mezi učenými a neučenými. Jestliže jsme takovou filosofii dosud nepodali, musíme ji hledat, dokud ji nenajdeme. A tak se v posledu vyhne filosofie nová dvěma krajnostem: přílišné zvídavosti logiků a ploché lehkověrnosti lidí. Moudrá (ne každá a jakákoli) zbožnost věří všechno, o čem ví, že původem toho je Bůh, ale touží zároveň všechno pochopit, aby nic nevěřila bez rozumových důvodů. Chceme vyšší cíle než měla filosofie pohanská! prohlašuje Komenský. Chceme filosofii, která by vyučovala poznatkům přírody a spásy; a ktera by se nezabývala přednášením, dokazováním a vyvracením cizích pouček, nýbrž spatřováním, zkoumáním a probádáním věcí samých, od cedru až po mech, učíc smrtelníky, jak mají všechno, cokoli konají, konat moudře, přiměřeně své přirozenosti a důstojně nebes i budoucí nesmrtelnosti, ukazujíc moudrost spíše moudrými skutky než slovy.

Realismus, konkrétismus, a přece zbožná filosofie – ano, to jsou i naše hesla. Masaryk a Rádl nejsou, jak je vidět, cizorodými mysliteli českými, nýbrž navazují na reálnou tradici českého myšlení, která – jak věříme – dále poroste i v dobách příštích.